

ЛЕКЦІЯ
ТЕМА № 3
КОНСТИТУЦІЙНІ ОРГАНИ ТА СУБ'ЄКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНИХ
СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Мета :

Набути знання, поглибити та закріпити їх, про:

- роль органів державної влади в механізмі охорони та захисту прав людини і громадянина;
- визначити призначення, роль, компетенцію та повноваження органів різних гілок влади (законодавчої, виконавчої та судової) та Президента в механізмі охорони та захисту прав людини;
- виявити проблемні питання захисту прав людини в діяльності органів державної влади;
- виявити проблемні питання захисту прав людини від незаконних дій чи бездіяльності органів державної влади (посадових осіб).

План

1. Верховна Рада України (парламент) в механізмі забезпечення основних свобод людини і громадянина.
2. Президент України в механізмі забезпечення основних свобод людини і громадянина, їх охорони та захисту.
3. Органи виконавчої влади України в механізмі забезпечення основних свобод людини і громадянина, їх охорони та захисту.
4. Судові та правоохоронні органи України в механізмі захисту основних свобод людини і громадянина.
5. Суб'єкти громадянського суспільства в механізмі забезпечення основних свобод людини і громадянина, їх охорони та захисту.

Права і свободи людини і громадянина закріплено в міжнародних актах та Конституції України, конкретизуються в окремих законах України, які приймаються Верховною Радою України. Механізм реалізації прав і свобод людини і громадянина закріплено в Законах України і конкретизовано в підзаконних нормативно-правових актах.

Тож розкриваючи перше питання, магістри повинні чітко усвідомлювати правовий статус Верховної Ради, її повноваження, закріплені в ст. 75, 85 Конституції.

Відповідно до ст. 75 Конституції України Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України.

Ст. 85 Конституції України згідно п. 3 до повноважень Верховної Ради України відносить прийняття законів.

Ст. 22 Конституції України встановлює, що права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.

Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Правовий статус Верховної Ради зумовлений розвитком ідей про належний устрій держави, в якому повною мірою права людини забезпечені можливістю їх реалізації та захисту.

Ці ідеї віднайшли втілення в ст. 1 Конституції України. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Ознака правової держави має своїм генетичним змістом ідеї, які формувалися протягом кількох тисячоліть.

Наразі під правовою державою розуміють суверенну, політико-територіальну організацію влади, яка існує і функціонує в громадянському демократичному суспільстві на підставі соціально справедливого права і в якій на його основі реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства в цілому, де держава і людина несуть взаємну відповідальність згідно з правовим законодавством¹.

Основні положення про спрямованість Конституції, діяльності органів державної влади, орієнтацію на людину, її права та свободи, закріплено в ст. ст. 3-6 Конституції України. Вони визначають фундамент діяльності Верховної Ради України в сфері охорони та захисту прав людини і громадянина виходячи з демократичних правових соціальних принципів діяльності органів державної влади, і Верховної Ради України як законодавчого, правотворчого органу, зокрема.

Так, ст. 3 Конституції України закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 5 Конституції України визначає, що Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

(Офіційне тлумачення положення частини другої статті 5 див. в Рішеннях Конституційного Суду [№ 6-пн/2005 від 05.10.2005](#) р.², [№ 6-пн/2008 від 16.04.2008](#) р.³)

¹ Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с. – С. 115.

² <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05>

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

(Офіційне тлумачення положення частини третьої статті 5 див. в Рішеннях Конституційного Суду [№ 6-пн/2005 від 05.10.2005](#) р.⁴, [№ 6-пн/2008 від 16.04.2008](#) р.⁵).

Ніхто не може узурпувати державну владу.

(Офіційне тлумачення положення частини четвертої статті 5 див. в Рішенні Конституційного Суду [№ 6-пн/2005 від 05.10.2005](#) р.⁶).

Відповідно до рішень Конституційного Суду України тезу «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України.

Стаття 6 Конституції закріпила, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Іншими словами, Верховна Рада є виборним представницьким органом, що уособлює втілення принципів демократії. Має компетенцію від народу України, воля якого реалізовується шляхом проведення виборів та повноваження, закріплені в Конституції України (ст. 85). Серед інших до повноважень відноситься прийняття законів, які конкретизують чи встановлюють механізм реалізації конституційних прав людини і громадянина.

Відповідно до положень ст 92 Конституції України, виключно законами України визначаються:

1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина.

Розкриваючи друге питання, магістри мають знати зміст Розділу V Конституції України (ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ).

Згідно ст. 102. Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

³ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08>

⁴ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05>

⁵ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08>

⁶ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05/paran54#n54>

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років (ст. 103 Конституції).

Слід визначити місце та роль Президента України в конституційній системі органів державної влади.

Як зазначає Кравченко В.В., глава держави – особа, яка формально займає найвищу сходинку в державній ієрархії та здійснює верховне представництво держави у внутрішньо- та зовнішньополітичних відносинах⁷.

Конституційно-правовий статус Президента України встановлюється нормами Конституції України.

Що ж розуміти під поняттям «гарантування» прав і свобод людини і громадянина?

Як зазначає Ю.В. Мица, в розумінні ч. 2 ст. 102 Конституції України це означає створення та постійне підтримання усіх необхідних умов, за яких відповідні права і свободи не будуть порушуватися, а якщо все ж таки будуть порушені, то дістануть ефективного захисту. Але це поняття більше характеризує категорію «охорони»⁸.

З точки зору все ж таки «захисту» прав людини і громадянина, до закріплених Конституцією України повноважень Президента України відносять за ст. 102 Конституції України:

- 15) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності;

- 16) скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

- 30) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;

- ч. 8 ст. 118 Конституції України: Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

Виходячи з наведеного, Президент України, безпосередньо реалізуючи повноваження захисту прав і свобод людини і громадянина, може здійснювати захист шляхом зупинення дії індивідуальних актів Кабінету Міністрів України, скасування індивідуальних актів Ради Міністрів Автономної Республіки Крим та відповідних рішень голів місцевих державних адміністрацій, які порушують такі суб'єктивні права та інтереси.

Захист суб'єктивних прав і інтересів особи Президентом України належить до адміністративного порядку захисту і не виключає можливості

⁷ Кравченко В.В. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Вид. 4-те, виправл. Та доповн. – К.: Атіка, 2006. – 568 с. – С. 298

⁸ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т.1 : Загальні положення / За ред. проф. І.В. Спасиво-Фатєєвої. – Серія «коментарі та аналітика». – Х.: ФО-П Колісник А.А., 2010. – 320 с. – С. 191

особи в будь-який момент і на будь-якому етапі захисту прав Президентом звернутися до суду за захистом свого порушеного, оспореного чи невизнаного права і незалежно від результатів заходів з захисту прав особи Президентом України.

Розкриваючи третє питання відносно ролі органів виконавчої влади в механізмі захисту прав особи, слід виходити з наступного.

Виконавча влада в Україні - це незалежна складова єдиної державної влади, що здійснює закони, підзаконні нормативні та індивідуально-правові приписи через управління суспільством з метою забезпечення свободи людини як найвищої соціальної цінності, її система включає: а) вищий орган виконавчої влади (Кабінет Міністрів України); б) центральні органи виконавчої влади (міністерства, державні комітети (служби), органи виконавчої влади зі спеціальним статусом); в) місцеві органи виконавчої влади (Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, районні державні адміністрації в Автономній Республіці Крим, районні державні адміністрації в областях, районні державні адміністрації у містах Києві та Севастополі, територіальні управління і відділи центральних органів виконавчої влади).

Згідно ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

Відповідно до положень ст. 114 Конституції України до складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.

Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України.

Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.

Кабінет Міністрів є Урядом, тобто колегіальним органом, який здійснює керівництво виконавчою і розпорядчою діяльністю в державі.

Згідно ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України:

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

7) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю таїн.

Іншими словами, КМУ виконує дві основні функції:

- керівництво та спрямування виконавчо-розпорядчої діяльності в різних сферах державного життя;

- спрямовує і координує діяльність органів виконавчої влади, здійснює контроль за їх діяльністю.

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації (ст. 118 Конституції України).

(Офіційне тлумачення положення частини першої статті 118 див. в Рішеннях Конституційного Суду [№ 21-пн/2003 від 25.12.2003](#), [№ 9-пн/2005 від 13.10.2005р.](#)).

Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

(Офіційне тлумачення положення частини другої статті 118 див. в Рішеннях Конституційного Суду [№ 21-пн/2003 від 25.12.2003](#), [№ 9-пн/2005 від 13.10.2005р.](#)).

Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій.

(Офіційне тлумачення положення частини третьої статті 118 див. в Рішенні Конституційного Суду [№ 21-пн/2003 від 25.12.2003](#) р.).

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

(Офіційне тлумачення положення частини четвертої статті 118 див. в Рішеннях Конституційного Суду [№ 21-пн/2003 від 25.12.2003](#), [№ 9-пн/2005 від 13.10.2005](#) р.).

Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Варто розуміти, що КМУ, видаючи відповідно до положень ст. 117 Конституції України постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання, реалізовує повноваження охорони та забезпечення реалізації конституційних прав і свобод особи і громадянина.

Функцію захисту прав осіб органи виконавчої влади реалізують, як правило, шляхом скасування актів голів місцевих державних адміністрацій нижчого рівня.

Четверте питання присвячено з'ясуванню ролі судових та правоохоронних органів України в механізмі захисту основних свобод людини і громадянина.

В продовження попереднього питання варто зауважити, що у відповідності з положеннями ст. 21 Цивільного Кодексу України, суд може визнати незаконним та скасувати як нормативно-правовий акт, так і акт індивідуального характеру, виданий органом державної влади, органом влади АРК або органом місцевого самоврядування, якщо він суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси.

Для вивчення даного питання, магістрам слід вивчити положення Розділу VIII Конституції (ПРАВОСУДДЯ), ознайомитися зі змістом змін та доповнень розділу, тлумачення положень окремих статей Конституційним Судом України.

Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

(Офіційне тлумачення положення частини другої статті 124 див. в Рішеннях Конституційного Суду [№ 9-зп від 25.12.97](#) р.⁹, [№ 8-пн/2002 від 07.05.2002](#) р.¹⁰, [№ 15-пн/2002 від 09.07.2002](#) р.¹¹, [№ 3-пн/2012 від 25.01.2012](#) р.¹²).

Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

(Офіційне тлумачення положення частини третьої статті 124 див. в Рішенні Конституційного Суду [№ 8-пн/2002 від 07.05.2002](#) р.).

⁹ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97>

¹⁰ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02>

¹¹ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02>

¹² <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12/paran56#n56>

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних.

Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України.

Згідно ст. 125 Конституції України, система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

(Офіційне тлумачення положення частини другої статті 125 див. в Рішенні Конституційного Суду № 8-пн/2010 від 11.03.2010 р.¹³).

Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди.

Відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди.

Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Відповідно до Розділу I Закону України від 07.07.2010 р. «Про судоустрій і статус суддів», Засади організації судової влади, в ст. 1 (судова влада) закріплено, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом.

Судову владу реалізують професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур.

Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Особливим суб'єктом з особливим судовим статусом є Конституційний Суд України, правовий статус якого визначено Законом України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року.

Згідно ст. 13 зазначеного закону, до повноважень Конституційного Суду України віднесено:

Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки у справах щодо:

1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

¹³ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-10>

3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених [статтями 111 та 151 Конституції України](#);

4) офіційного тлумачення Конституції та законів України;

5) відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам [статей 157 і 158 Конституції України](#);

6) порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим [Конституції України](#) або законів України.

Формами звернення до Конституційного Суду України є конституційне подання та конституційне звернення (ст. 38 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Суб'єктами права на конституційне подання з питань прийняття рішень Конституційним Судом України у випадках, передбачених [пунктом 1 статті 13](#) цього Закону, є Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим (ст. 40 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Суб'єктами права на конституційне звернення з питань дачі висновків Конституційним Судом України у випадку, передбаченому [пунктом 4 статті 13](#) Закону, є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (ст. 43 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Звичайно, Конституційний Суд України не вирішує справи щодо захисту порушених прав осіб. Разом з тим, його рішення, офіційні тлумачення змісту окремих норм, слугують нормою матеріального права, а відтак сприяють охороні, забезпеченню реалізації прав осіб, адекватному функціонуванню механізму захисту порушеного права особи.

Правоохоронними органами, що безпосередньо забезпечують конституційні свободи людини і громадянина в Україні, є органи: а) прокуратури; б) внутрішніх справ; в) Служби безпеки України; г) Міністерства зборів і доходів України; д) охорони державного кордону; е) виконання покарань та інші.

Компетенція та повноваження зазначених органів регулюється окремими законами.

Прокуратура в Україні, крім інших функцій, здійснює забезпечення реалізації політичних, економічних, соціальних, культурних, особистих та інших свобод людини і громадянина.

Згідно ст.1 Закону України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 року¹⁴, прокурорський нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, органами державного і господарського управління та контролю, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими Радами, їх

¹⁴ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12/page>

виконавчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями, масовими рухами, підприємствами, установами і організаціями, незалежно від форм власності, підпорядкованості та приналежності, посадовими особами та громадянами здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами.

Ст. 4 зазначеного закону закріплює, що діяльність органів прокуратури спрямована на всемірне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань:

1) закріплених Конституцією України ([254к/96-ВР](#)) незалежності республіки, суспільного та державного ладу, політичної та економічної систем, прав національних груп і територіальних утворень;

2) гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина;

3) основ демократичного устрою державної влади, правового статусу місцевих Рад, органів самоорганізації населення.

До функцій органів прокуратури відповідно до положень ст. 121 Конституції та ст. 5 Закону України «Про прокуратуру» віднесено:

1) підтримання державного обвинувачення в суді;

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;

3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

На прокуратуру не може покладатися виконання функцій, не передбачених Конституцією України ([254к/96-ВР](#)) і Законом.

Головним пріоритетом визначається захист прав і свобод людини¹⁵.

Як зазначає Подкопаєв С.В., сучасний етап реформування прокуратури України обумовлений виконанням нашою державою зобов'язань перед Радою Європи. Так, прийнятий у 2012 році Кримінальний процесуальний кодекс України суттєво змінив статус прокурора у кримінальному судочинстві. Законом України від 18 вересня 2012 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури» змінено повноваження прокурора щодо нагляду за додержанням і застосуванням законів, представництва інтересів громадян і держави в судах. Зокрема, встановлено вичерпний перелік підстав для перевірок та порядок їх

¹⁵ Прокуратура України: історія, сьогодення та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 листопада 2011 року) / [редкол.: Ю.М. Дьомін (відпов. ред.), М.К. Якимчук, І.М. Козьяков та ін.]. – К.: Національна академія прокуратури України, 2012. – 152 с. – С. 8.

проведення, можливість оскарження у судовому порядку постанов про проведення перевірок, оптимізовано акти прокурорського реагування та ін.¹⁶

Належне виконання державних функцій (внутрішніх) у сфері забезпечення та захисту прав людини наразі тісним чином пов'язане з забезпеченням національних інтересів України.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» на Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України¹⁷.

Іншими словами, діяльність СБУ спрямована здебільшого не на безпосередній захист прав конкретної особи, а на попередження порушень та злочинів, які загрожують життєво важливим інтересам України.

Як зазначають Тоцький В.В., Плетньов О.В., забезпечення національної безпеки України від внутрішніх і зовнішніх загроз, належного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту, а також адміністративно-правових засад діяльності відповідних правоохоронних та інших державних органів вимагають якнайшвидшого розв'язання і нормативного врегулювання. На тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі постають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній і продовольчій сферах. А такі загрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство, ескалація міждержавних і громадянських конфліктів, стають дедалі інтенсивнішими, охоплюючи нові регіони і держави. Зростають регіональні загрози міжнародній безпеці, які за своїми негативними наслідками можуть мати потенціал глобального впливу.

Спостерігається небезпечна тенденція перегляду національних кордонів поза нормами міжнародного права. Застосування сили і погрози силою повернулися до практики міжнародних відносин, зокрема в Європі.

Різновекторні геополітичні впливи на Україну в умовах неефективності гарантій її безпеки, «заморожених» конфліктів поблизу її кордонів, а також критична зовнішня залежність національної економіки зумовлюють

¹⁶ Подкопаєв С.В. Положення міжнародних документів про роль прокуратури поза кримінальною сферою / С.В. Подкопаєв. (Електронний ресурс). – Режим доступу: http://pap.in.ua/3-2_2013/10/Podkopaiev%20S.V.,%20Hrynenko%20S.V..pdf

¹⁷ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

уразливість держави, послаблюють її роль на міжнародній арені та виштовхують на периферію світової політики, у «сіру зону безпеки».

Не менш нагальними залишаються внутрішні виклики національній безпеці¹⁸.

До останнього в правничій літературі практично не підіймалося питання ролі Служби безпеки України (СБУ)¹⁹, Державної прикордонної служби України²⁰ та Збройних Сил України²¹ в механізмі захисту прав людини і громадянина.

Владна політика, спрямована на охорону та забезпечення захисту прав людини і громадянина реалізовується в межах території України. Забезпечення цілісності України покладається, в першу чергу, на Державну прикордонну службу України²².

До функцій Державної прикордонної служби України відноситься забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні²³.

В умовах необ'явленої війни, яку розгорнула РФ на території Автономної республіки Крим та території АТО (антитерористичної операції, - частина територій Донецької та Луганської областей), виникає проблема обмеження реалізації прав громадян України, необхідність захисту їх прав.

Так, приміром, на території АР Крим влада РФ примушує громадян України до зміни громадянства.

Як зазначає Рябошапка, те, що відбувається в Криму (так зване «примушування» до отримання російського громадянства) - можна трактувати як етнічні чистки, але вже із застосуванням юридичних механізмів: це і обмеження перебування на тій території, де проживають громадяни, і порушення права на працю, на соціальний захист, на задоволення культурних, мовних та релігійних потреб. У переважній більшості випадків звернення за отриманням громадянства держави-окупанта є вимушеними, оскільки громадяни України стоять перед вибором: або залишити свої будинки, або убезпечити себе від порушення основних прав (політичних, громадянських, майнових, соціальних тощо) і тимчасово погодитися на отримання громадянства РФ²⁴.

¹⁸ Тоцький В.В., Плетньов О.В. Роль і місце служби безпеки України в системі суб'єктів боротьби з тероризмом (адміністративно-правові аспекти). (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-5-2013/item/210-rol-i-mistse-sluzhby-bezpeky-ukrayiny-v-systemi-sub-yektiv-borotby-z-teroryzmoz-administrativno-pravovi-aspekty-totskyi-v-v-pletnov-o-v>

¹⁹ <http://www.sbu.gov.ua>

²⁰ http://dpsu.gov.ua/ua/about/law_base/law_base_5.htm

²¹ <http://www.mil.gov.ua>

²² Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 27. - Ст. 208.

²³ Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України, затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 399/2011. (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/399/2011>

²⁴ У Мін'юсті розцінюють примушування кримчан до отримання російського громадянства як етнічні чистки. (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://ua.112.ua/politika/u-min-yusti-rozcinyuyut-primushuvannya-krimchan-do-otrimannya-rosiyskogo-gromadyanstva-yak-etnichni-chistki-53448.html>

У квітні 2014 року Міністерство юстиції України направило до Європейського комітету проти тортур Ради Європи, Комітет ООН проти тортур, Верховний комісаріат ООН з прав людини, Комітет ООН по правам людини, Комісаріат Ради Європи з прав людини листа.

В листі зазначається, що окупація території Автономної Республіки Крим Російською Федерацією та дії зазначеної держави, пов'язані з анексією частини української території, є не тільки безпрецедентним випадком грубого порушення базових міжнародних принципів, а й глобальним викликом у гуманітарній сфері.

Громадяни, які проживають на території Криму або відбувають покарання на його території, перебувають під неймовірним тиском та зазнають системних порушень основоположних прав та свобод. Громадян України у масовому порядку примушують до зміни громадянства, застосовуючи при цьому погрози, заходи фізичного впливу та створюючи перешкоди для заяв про небажання змінювати громадянство. У примусовому порядку закриваються українські школи, зафіксовані численні порушення прав кримсько-татарського населення на мову, свободу віросповідання, порушення прав журналістів та обмеження свободи пересування, вчиняється психологічний тиск на військовослужбовців України, непоодинокі випадки безпідставних викрадень людей, їх катування або взяття у заручники²⁵.

В умовах збройних конфліктів, необ'явлених воєн, проявів тероризму, провідна роль у забезпеченні захищеності громадян України покладається на Збройні Сили України.

Ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України»²⁶ закріплює, що Збройні Сили України - це військове формування, на яке відповідно до Конституції України ([254к/96-ВР](#)) покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, боротьби з тероризмом і піратством, посилення охорони державного кордону, суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні і континентального шельфу України та їх правового оформлення, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві,

²⁵ Примушування до громадянства. (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://m.echo.msk.ru/blogs/detail.php?ID=1300988>

²⁶ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>

міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Органи військового управління розвідки та військові частини розвідки Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до заходів добування розвідувальної інформації з метою підготовки держави до оборони та для забезпечення готовності Збройних Сил України до оборони держави.

Правоохоронні органи — державні органи, що на підставі Конституції і законів України здійснюють правоохоронну (правозастосовну та правозахисну) діяльність.

Діяльність правоохоронних органів спрямована на забезпечення законності і правопорядку, захист прав та інтересів громадян, соціальних груп, суспільства і держави, попередження, припинення правопорушень, застосування державного примусу або заходів громадського впливу до осіб, які порушили закон та правопорядок²⁷.

Основними правоохоронними органами в Україні є Служба безпеки України, органи внутрішніх справ, у тому числі міліція та ін..

Міліція - державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань (ст. 1 Закону України «Про міліцію»²⁸).

Основними завданнями міліції є:

забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;

запобігання правопорушенням та їх припинення;

охорона і забезпечення громадського порядку;

виявлення кримінальних правопорушень;

участь у розкритті кримінальних правопорушень та розшуку осіб, які їх вчинили, у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством;

забезпечення безпеки дорожнього руху;

захист власності від злочинних та кримінально протиправних посягань;

виконання адміністративних стягнень;

участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Наведене дає підстави для висновку, що міліція вживає безпосередніх заходів щодо попередження порушень прав і свобод осіб, відновленню чи сприяння відновлення порушених прав осіб.

²⁷ <http://uk.wikipedia.org>

²⁸ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-12>

Таким чином, до правоохоронної діяльності міліції по забезпеченню конституційних свобод і недоторканності людини та громадянина відноситься кримінально-процесуальна, адміністративна, охоронна і оперативно-розшукова діяльність.

Правоохоронна діяльність міліції як правова форма забезпечення реалізації конституційних свобод людини і громадянина охоплює виявлення, профілактику, попередження, припинення і розкриття правопорушень і притягнення винних до юридичної відповідальності.

Розкриваючи п'яте питання, магістри мають виходити з того, що громадянським суспільством є спільність вільних, рівноправних людей, кожному з яких держава забезпечує рівні юридичні можливості бути власником, користуватися економічною і особистою свободою, надійним соціальним захистом, а також брати участь у політичному житті країни.

Суб'єктами громадянського суспільства слід називати фізичних та юридичних осіб, їх об'єднання і спільноти. Такими суб'єктами є: а) сім'я; б) місцеве самоврядування (територіальні громади, органи і посадові та службові особи), в) об'єднання громадян (політичні партії, профспілки, творчі спілки, релігійні організації та інші громадські об'єднання); г) фізичні особи, як окремі підприємці та господарські підприємницькі корпорації різних форм власності (приватної, кооперативної, муніципальної, державної, спільної тощо); д) власники засобів виробництва; е) зайняті в різних сферах господарювання наймані працівники та фізичні особи, що не зайняті на виробництві з різних причин; є) засоби масової інформації та ін.

Сім'я є суб'єктом громадянського суспільства. Забезпечуючи конституційні свободи і недоторканність людини та громадянина, як членів такого суспільства, сім'я має визначені законом, іншими джерелами функції і повноваження та діє в межах правових і організаційних форм, застосовуючи відповідні методи, включаючи переконання і примусу.

Сім'я створює сприятливі умови, охороняє і захищає конституційні свободи та недоторканність своїх членів, застосовує усі, не заборонені законом, засоби по відновленню порушеної свободи²⁹.

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»³⁰ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі - Уповноважений), який у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до ст. 2 зазначеного закону сферою його застосування є відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини і громадянина між громадянином України, незалежно від місця його перебування,

²⁹ Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини та громадянина в Україні: Монографія. – К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с. – С. 392.

³⁰ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>

іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами.

Метою парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, який здійснює Уповноважений, є:

1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України;

2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина суб'єктами, зазначеними у статті 2 зазначеного Закону;

3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню;

4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі;

5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина;

6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;

7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Відповідно до положень статті 15 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Актами реагування Уповноваженого щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина є конституційне подання Уповноваженого та подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб.

Конституційне подання Уповноваженого - акт реагування до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону України чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України та законів України.

Подання Уповноваженого - акт, який вноситься Уповноваженим до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина.

Проблеми реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина в Україні висвітлюються в щорічних та спеціальних доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини³¹.

Особливої уваги заслуговують найближчі за роком опублікування щорічні доповіді Уповноваженого, які відображають актуальний стан охорони та захисту прав людини та спеціальні (тематичні) доповіді.

Зазначені конституційні органи (суб'єкти) здебільшого не є безпосередніми суб'єктами, які мають компетенцію захисту прав осіб (крім судових органів та окремих повноважень Президента, та ін.), але їх діяльність спрямована на охорону прав людини і громадянина, опересередковано впливає на формування правової культури, правової свідомості, які є важливими елементами механізму правового регулювання правовідносин, в тому числі з захисту прав особи і громадянина.

Основні терміни і поняття

Народ України, Президент України, Кабінет Міністрів України, судова влада, прокуратура, міліція, Служба безпеки України, політична партія, громадська організація, орган місцевого самоврядування, компетенція, повноваження, державна адміністрація, Конституційний Суд України, правове регулювання, захист, охорона, відновлення права, громадянство, тероризм, суверенітет, територіальна цілісність, оборона, антитерористична операція

³¹ Щорічні та спеціальні доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. (Електронний ресурс). – Режим доступу: http://www1.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=23&Itemid=33